

Не кров і не ґрунт

Легко бути українцем, якщо твоя мама – зі Львова, а тато – з Полтави. Якщо мова твоїх коліскових – українська, а вдома висить Кобзар у рушниках.

Коли ти з дитинства не блукаєш між ідентичностями і чітко розумієш, де твоє місце у країні.

А в нас у Криму все було навпаки.

Мало хто з наших батьків народився на півострові. Ми були поколінням переселенців. До того ж «золота доба» Криму припала на радянські 70–80-і роки. За умов залізної завіси й планової економіки півострів був найпривабливішим радянським курортом. Саме це й рокувало його після 1991-го на десятиліття ностальгії.

Ця ностальгія була скрізь. Причинно-наслідкові зв'язки – порушені. Крах радянської системи мої земляки сприймали не як закономірний наслідок поразки в холодній війні, не як результат неефективності соціалістичної економіки, що не витримала конкуренції. Замість цього багато хто волів вважати, що головна причина всіх нещасть – це незалежна Україна, яка приштрикнула Крим тризубом до соціального дна.

Справа була не в мові повсякденного спілкування. Значно більша проблема крилася в тому, що півострів і далі жив у минулому. Горнувся до минувщини. Канонізував радянське. Віднайти себе за таких умов було складно. Та дехто все одно намагався вибудувати простір спільних сенсів. Тих, що могли б з'єднати півострів з українським материком.

А потім стався Майдан.

І це була історія про цінності. Про те, що особистий вибір важливіший, ніж «кров та ґрунт». І що українська нація вже не обмежена етнічними категоріями.

Для мене Майдан був також історією про те, як український потяг намагається вирватися з пострадянського депо. І наш Крим мав бути одним із вагонів цього поїзда. У якому, може, час від часу хтось і зривав би стоп-кран, та в підсумку він би разом з іншими вагонами прямував до «західного» депо.

Та потім прийшла Росія, відчепила мій рідний вагон і причепила до свого поїзда, що прямує навіть не на схід, а – в минуле. Саме в те минуле, що має не більше перспектив, ніж вітрильний корабель. Тобто – жодних.

Кримчан від мешканців Донецька та Луганська відрізняє те, що нас гнали з дому політичні причини. В нас не вибухали снаряди, ми не тікали від війни. Коли ми зустрічаємо земляків у будь-яких регіонах країни, то наперед знаємо, що ми – однодумці. Проросійському кримчанину не місце в Україні. Наша прописка стала маркером ідентичності.

Зла іронія. Анексія мого дому стала дефібриляцією для країни. Їй довелося виборсуватися з пострадянської коми. Окупація

півострова позбавила нас малої батьківщини, та подарувала велику. Ту, в якій важливі не «кров» і не «ґрунт», не закінчення прізвищ і не мова колискових. Українцем можна не лише народитися, але й стати.

А ще тепер я напевно знаю: майбутнє не має бути заручником минулого. Мені знадобилося тридцять років, щоб у цьому пере-свідчитися. Досить пізні прозріння, треба зазначити.

Утім, краще пізно, ніж ніколи.

Тільки особисте

У жовтні 2014-го я кинув речі в багажник і поїхав до Києва.

Окупований Крим тоді нагадував центр циклону. На материку вже сталися «Боїнг» МН17, Іловайськ і перші мінські. А на півострові запав штиль.

Я писав про Крим з лютого до жовтня 2014-го. Тридцятилітній досвід життя в «глухій провінції край моря» несподівано перестав бути баластом. На початку 2014-го півострів перетворився на чільне місце планети, що ним раптово зацікавилися всі. Добре знайий мені заповідник пострадянських настроїв перетворився на публіцистичний чорнозем. Встроми палицю – і вона зацвіте.

До жовтня перший шок від зміни прапорів вже минув. Перші трагедії вже сталися. Перша хвиля еміграції вже облаштувалася на материку. Але мобільний зв'язок ще лишався спільний, а поїзди й далі справно перетинали кордон з материком.

Навіть суто візуальних змін було небагато. Монополію українських товарів потроху розбавляли російські. Ціни за інерцією

перераховували у гривнях. Ті, хто лишився, поділилися на три групи. Перша – готувалася до від'їзду. Друга готувалася до внутрішньої еміграції. А третя, нарешті, відкинула лицемірство.

Останні відчайдушно розмахували новими прапорами. Сипали прокльонами у соцмережах. Незабаром їхні голоси стануть єдиними, що долинатимуть з півострова. Усі інші або переїдуть, або змінять акаунти на анонімні. Вони досі зрідка лайкають, ще рідше коментують, але натомість усе читають.

Передчуття глобальної війни поступово щезало. Росія припиняла говорити про «руську весну», змінивши її на «кримську». Солдати НАТО так і не з'явилися. Коридор до Криму сухоходом – теж. Іноземних журналістів на півострові ставало дедалі менше. Російського акценту – дедалі більше.

Друзі з материка телефонували щодня. Але запитання «Як там у вас?» я чув дедалі рідше. Натомість сам ставив їх дедалі частіше. За головне джерело інформації стали соцмережі – й саме там було чути відгомін тих боїв, які щотижня змінювали лінію фронту на Донбасі.

Смішно згадувати. До війни топовим блогером вважали людину, що вичерпала п'ятитисячний ліміт друзів на фейсбуку. Та після її початку в Україні раптово з'явилася блогосфера. Традиційні ЗМІ не могли вдовольнити інформаційний попит, і дітище Цукерберга раптово стало вітчизняним CNN.

Я збирав речі й міркував про те, що не маю жодного уявлення про свою країну. Географія материка обмежувалася для мене Майданом, трохи Києвом та зовсім трохи – Львовом. У свої тридцять я погано знав Україну. Давалося взнаки традиційне

кримське відлюдництво. Острівний менталітет. Кримська ідентичність.

І з лютого 2014-го вона щодня танула. Анексія змушувала кожного визначитися щодо власної громадянської ідентичності. Вирішувати, який прапор ти вважаєш за свій. Під звуки якого славня ти підводишся.

Бесіди з земляками дедалі частіше нагадували мінне поле. Будь-який необачний крок призводив до вибуху. Ставало дедалі більше тем, які нас розділяли, а тих, що об'єднували, – дедалі менше. Поступово це мінне поле перетвориться на справжню лінію фронту.

Треба було від'їжджати.

Я й гадки не мав, що на мене чекає. Того року не випало щось планувати. Єдине, що було зрозуміло: мені та моїм одноліткам випало жити всередині історії. Тієї історії, якої ми були позбавлені протягом усіх попередніх років. І не було жодного сенсу розмінювати ці дублони на мідяки.

Я повернувся до Криму ще двічі. Спершу – наприкінці 2014-го. Вдруге – влітку 2015-го. А потім ФСБ заарештує мого колегу, який залишився у Криму й писав про те, що півострів належить Україні. Його засудять за заклики до порушення терцилісності РФ. Після цього я бачив Крим тільки з боку Арабатської стрілки.

Я не хизуюся своєю пропискою. Не хочу перетворюватися на «професійного кримчанина». Півострів не сниться мені ночами, і я не люблю, коли мені співчують. Я сприймаю все, що зі мною сталося, як досвід, а не як травму.

І саме він допоміг мені визначитися щодо бажань. У жовтні 2014-го я сідав за кермо з чітким усвідомленням, якого саме

майбуття не хочу. І я цілком певен, що більше не збираюся пакувати речі.

Досить з мене.

Доба оприявної конспірології

Пригадую, як летів у Крим за кілька днів до «референдуму».

Перекинутий на кримський напрямок Іл-96 – заповнений вщент. У салоні були здебільшого російські чиновники та журналісти: переді мною сиділи французи, позаду – італійці, ліворуч – серб, праворуч – севастопольський морячок, якого під час плавання застала новина про вторгнення на півострів. Він зійшов на берег в Кюрасао і ось уже тиждень попутним транспортом діставався додому.

Я тоді весь переліт говорив із сербом. Він був послідовний і доволі довго розповідав про те, що його колеги опинилися в глухому куті. Мовляв, «ми – за сильну Росію, тому що Москва – союзник Белграда, але як ми можемо підтримувати від'єднання Криму від України? Адже таким чином ми опосередковано підтримуємо відокремлення Косова».

Уже перед приземленням в аеропорту Сімферополя мій попутник з Белграда заговорив про сторіччя від початку Першої світової. Розповідав, як у його країні переймаються, що саме на сербів покладають відповідальність за її початок у багатьох європейських країнах. Розповідав про те, що в Сербії спеціально влаштовують конференції та симпозіуми, де намагаються розтлумачити, що Перша світова почалася через нагромадження протиріч, а не через конкретну «Млада Босна» та Гаврила Принципа.

Я слухав його і міркував про те, що лечу в регіон, який за сто років доводитиме світові те саме.

У голлівудській стрічці «Післязавтра», що в ній світ раптово зазнає кліматичної катастрофи, є такий момент, коли віцепрезидента США евакуюють з Білого дому, його кортеж проминає перехрестя, де стоїть місцевий міський божевільний з табличкою: «Покайтеся, армагеддон гряде». Віцепрезидент дивиться на нього й каже: «Найприкріше усвідомлювати, що ці люди мали рацію».

Точнісінько таке ж відчуття було в мене 2014-го. Раніше ми вважали за фріків усіх, хто лякав нас «російськими танками». Були переконані, що вони застрягли у минулому, що в сучасному світі це неможливо. А з'ясувалося, що саме ці люди жили в реальності, поки всі інші тішили себе заспокійливими ілюзіями.

Після Криму світ прокинувся за доби оприявної конспірології. Тепер жодне припущення вже не здається чимось із категорії «занадто».

Цікаво. Коли 1968-го року радянська армія входила у Прагу – чеська армія не стріляла. Не лише тому, що не було наказу, а ще й тому, що далася взнаки пам'ять про те, як СРСР звільняв територію Чехословаччини від вермахту. На той час від завершення Другої світової минуло 23 роки, і радянського солдата все ще сприймали в Чехії як «братського визволителя». Та після Празької весни у свідомості країни відбувся злам.

Так само сталося з Україною.

Йй також було 23 роки, коли Москва вирішила анексувати півострів. І коли російська армія вторглася до Криму, українська армія не відкрила вогонь. Так, не було наказу, так, військові люди

без відмашки не діють, та головна причина була ще й у тім, що тоді, в лютому 2014-го, багато хто не вбачав у російських солдатах ворога. Після окупації півострова вони прозріють. Тому що запас «спільного» та «братського» був розтрачений навесні того року.

Скриньки Пандори

Мені важко було повірити у незворотність подій. Усе, що відбувалося, суперечило тому, що я знав про повоєнну дійсність.

Нас привчали вважати, що Друга світова розставила крапки над «і». Що на політичній карті час від часу можуть з'являтися нові кордони – і поставати нові держави. Та водночас ми вірили в те, що ніхто не наважиться стирати з мапи вже усталені кордони й приєднувати чужі території до своєї країни.

Москва полюбляє паралелі між Кримом та Косовом. Але Косово ніхто не приєднував до Албанії. Йому надали незалежність, про яку можна писати в лапках, а можна – без. 2008-го ніхто не стер з політичної мапи світу старий кордон – на ній лише з'явився новий. А це, з погляду міжнародного права, – значно менша проблема, аніж те, що сталося з півостровом.

Кремль не захотів у березні 2014-го перетворювати Крим на «незалежну державу». Змусивши всіх згадувати, що сталося 1933-го року.

У жовтні того року Німеччина анексувала Судетську область Чехословаччини, що на 90% була заселена етнічними німцями. У цьому регіоні адвокатом німецьких інтересів була Судетсько-німецька партія на чолі з Конрадом Генляйном.

Ця партія просувала ідею, що слов'янська більшість Чехословаччини пригнічує німецьке населення області. Й ані представництво судетських німців у Національних зборах, ані те, що вони здобували освіту рідною мовою, не впливало на їхню риторику.

Англія та Франція погодилися на німецькі вимоги, не наважившись вступати у війну. Після підписання Мюнхенських угод, що зафіксували поділ Чехословаччини, Чемберлен прилетів у Лондон і просто на трапі літака заявив про те, що «привіз мир нашому поколінню». Вінстон Черчилль тоді сказав, що «Англії запропонували вибір між війною та безчестям. Вона обрала безчестя й отримає війну». Менш як за рік почалася Друга світова.

Глобальна м'ясорубка змусила сформулювати правила. Анексію почали вважати за одне з найсерйозніших порушень міжнародного права. Протягом подальших шістдесяти років такого кшталту інциденти можна перерахувати на пальцях.

Деякі з них були пов'язані з розпадом колоніальної системи. Так, у грудні 1961-го індійська армія встановила контроль над португальською колонією Гоа, проголосивши її згодом «союзною територією». Лісабон визнав суверенітет Індії над Гоа лише 1974-го року. Вже за рік індійська армія ввійшла в колишню британську колонію Сіккім.

Наступна історія почалася в португальській колонії Східний Тімор після того, як у метрополії зазнав краху авторитарний режим Салазара-Каєтану. 28-го листопада 1975 року була проголошена декларація незалежності Східного Тімора. Але вже за

дев'ять днів у країну вдерлися частини індонезійської армії, і Східний Тімор був проголошений провінцією країни. Жертвами 27-річної окупації стали сотні тисяч місцевих мешканців. Незалежність регіон здобув лише 2002-го року.

Деякі анексії сталися внаслідок війни. Наприклад, Шестиденної, коли в 1967-му році Ізраїль встановив контроль над Голанськими висотами та Східним Єрусалимом. За чотирнадцять років Кнесет проголосить їх частиною країни.

А деякі війни, навпаки, починалися через спробу анексії. Наприклад, 1982-го року, коли Аргентина намагалася силою повернути контроль над Фолклендськими островами, що колись їй належали. Велика Британія відправила до островів військово-морський флот і зуміла їх відбити.

А втім, іноді на допомогу жертві приходять інші країни. Як, наприклад, це сталося під час окупації Іраком Кувейту. 2 серпня 1990-го року емірат було окуповано, 7 серпня маріонетковий уряд проголосив незалежність «республіки Кувейт» й попросив про приєднання до Іраку. 28-го серпня Кувейт було проголошено 19-ою провінцією Іраку під назвою «Аль-Саддамія». Та фіналом історії стала антиіракська коаліція, «Буря в пустелі» та звільнення країни.

Та всі ці історії минали далеко від нас. Нам здавалося, що Європа захищена від такого. Ми покладалися на угоди, здоровий глузд та власне миролюбство. А навесні 2014-го наші уявлення про «дозволене» та «заборонене» обвалилися.

Єдине питання, яке мало сенс, зводилося до простого: де тепер закінчується Росія та починається Україна?

Обрії «руського міра»

2016-го року Владімір Путін запитав у дев'ятирічного хлопчика, де закінчується Росія. Той відповів, що на Беринговій протоці. А Путін скаже, що ніде.

І це не зовсім жарт. Це несвідоме. Імперія завжди готова розростатися доти, доки не добереться до кордонів іншої імперії.

У цьому й полягає особливість російського світосприйняття. На думку більшості її громадян, 2014-го року Москва в Україні не забирала «чуже», а лише повертала «своє». Як ото ділять майно під час розлучення. І в рамках такого підходу всю Україну сприймають не як окрему суверенну державу, а як валізу з речами. В якій є «наше», а є «ваше». І, мовляв, доки в спільній валізі є «наше», то й на багаж ми маємо які-не-які права.

Проблема в тому, що межі «нашого» в імперця завжди розмиті. І важко збагнути, в який саме момент він припиняє презирливо поглядати на прикордонні стовпи.

Навіть якщо пофантазувати, що Москві вдалося повернути Україну до буферного формату існування – чи означає це, що відразу за Ужгородом для росіян починатиметься простір «чужого»? Яке має право існувати на свій розсуд, не озираючись на Москву? Скільки територій треба віддати Кремлю, щоб ментальні терези ображеного імперського самолюбства нарешті врівноважилися?

Хтось вважає, що категорія «свого» для імперця завершиться там, де йому дадуть відсіч. Що готовність території до оборони змінює її формат на «чужий». Та цілком імовірно, що українські бійці, які захищають свою країну, для адепта імперії означають лише фізичну перепону на шляху повернення «свого», але аж ніяк не ментальну.